

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ
ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.3

DOI: 10.33663/1563-3349-2024-95-79

С. О. КОРОЄД

**ГРОШОВІ КОШТИ ЯК ОБ'ЄКТ
ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Розглядається питання щодо розуміння терміна “індивідуально визначене майно”, яке за Законом України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану” може бути примусово відчужене, зокрема в аспекті можливості віднесення до такого майна грошових коштів (як готівкових, так й безготівкових). Для цього визначається статус грошових коштів як різновиду майна та об'єкта примусового відчуження. Проводиться порівняння поняття “індивідуально визначене майно” із поняттям “речі, визначені родовими та індивідуальними ознаками”. Обґрунтовується положення, що термін “індивідуально визначене майно” в розумінні зазначеного закону вказує, що таке майно можна індивідуалізувати (ідентифікувати) як окремий об'єкт права власності, який належить конкретному суб'єкту права власності. Також цей термін означає, що примусовому відчуженню підлягає не все майно особи, а лише чітко визначене (індивідуальне) – конкретне майно. Зроблено висновок, що грошові кошти (готівкові і безготівкові) можуть виступати об'єктом примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного стану.

© КОРОЄД Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-7899-957X; e-mail: koroeed_sergey@ukr.net

Ключові слова: право власності, власник, індивідуально визначене майно, грошові кошти, об'єкт, примусове відчуження, реквізиція, мобілізація, воєнний стан.

Koroied Serhii. Money as an object of forced alienation in the conditions of the legal regime of martial law

The article reviews the issue of understanding the term “individually determined property”, which according to the Law of Ukraine “On the transfer, forced alienation or seizure of property in the conditions of the legal regime of martial law or state of emergency” can be forcibly alienated, in particular in the aspect of the possibility of assigning money to such property (both cash and non-cash). For this purpose, the status of money as a type of property and object of forced alienation is determined. The concept of “individually defined property” is compared with the concept of “things defined by generic and individual characteristics”. It is substantiated the provision that the term “individually determined property” in the sense of the specified law indicates that such property can be individualized (identified) as a separate object of ownership, which belongs to a specific subject of ownership. Also, this term means that not all property of a person is subject to forced alienation, but only clearly defined (individual) - specific property. It was concluded that money (cash and non-cash) can be the object of forced alienation in the conditions of the legal regime of martial law.

Key words: ownership, owner, individually determined property, money, object, forced alienation, requisition, mobilization, martial law.

У своїх попередніх публікаціях ми вже частково торкалися проблеми примусового відчуження майна відповідно до Закону України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану” (далі – Закон № 4765-VI), зокрема вивчали питання стягнення з держави компенсації за використання майна громадян у військових цілях [1], а також на основі судової практики розглядали способи захисту прав власників мобілізованого (примусово відчуженого) майна [2]. При цьому варто зауважити, що цього року відбулися певні зміни в судовій практиці щодо ефективного способу захисту. Зокрема, Верховним Судом зроблено висновок, що оскарження рішення військового командування про примусове відчуження майна є неефективним способом захисту прав та інтересів позивача у спірних правовідносинах, а оскарження акта приймання-передачі є неможливим, оскільки він не спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків;

належним способом захисту є витребування мобілізованого майна на користь позивача [3]. Водночас низка інших аспектів зазначеної проблеми все ще залишаються малодослідженими. Передусім це стосується розуміння поняття “індивідуально визначене майно”, яке згідно із пунктом 1 частини першої статті 1 Закону № 4765-VI може бути примусово відчужене, зокрема в аспекті можливості віднесення до такого майна грошових коштів (як готівкових, так й безготівкових). Вказане питання має не лише теоретичне значення, а й практичне, адже на розгляді судів вже перебувають справи щодо оскарження рішення військового командування про примусове відчуження грошових коштів, які знаходилися на банківських рахунках [4], що вимагає правильного тлумачення поняття «індивідуально визначене майно».

Оскільки судова практика із зазначеного питання ще не сформована, а відповідні наукові публікації та обговорення в юридичній періодиці відсутні (водночас Національний банк України вважає, що Закон № 4765-VI не передбачає можливості примусового відчуження грошових коштів, які знаходяться на рахунках клієнта в банку [5]), тому питання щодо наявності або відсутності у військового командування повноважень на примусове відчуження грошових коштів (готівкових і безготівкових) відповідно до Закону № 4765-VI є актуальним, а відтак визначення статусу грошових коштів як об’єкта примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного стану й ставить за мету наша стаття.

Так, пунктом 1 частини першої статті 1 Закону № 4765-VI визначено, що примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості.

Відповідно до частини першої статті 4 Закону № 4765-VI примусове відчуження або вилучення майна у зв’язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з органом військового управління, визначеним Міністерством оборони України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською дер-

жавною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті.

Таку форму позбавлення власника права власності й набуття майна у державну власність, що має місце в порядку та на підставах, передбачених Законом № 4765-VI, науковці кваліфікують як “реквізицію” [6].

Водночас відповідно до преамбули Закону № 4765-VI цей Закон визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна в юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Системний аналіз положень Закону № 4765-VI свідчить, що зазначений Закон за сферою правового регулювання може визначати лише підстави і порядок прийняття військовим командуванням рішень про реквізицію. Це також впливає з положень частини п’ятої статті 41 Конституції України, якою встановлено, що примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток ыз мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об’єктів із наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Стаття 353 Цивільного кодексу України також встановлює, що у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.

Отже, з наведених положень Конституції України і Цивільного кодексу України безпосередньо впливає, що спеціальним законом про примусове відчуження не може звужуватися перелік такого майна (види об’єктів), включаючи віднесення до такого майна речей, визначених родовими чи індивідуальними ознаками.

Як бачимо, в наведених положеннях Конституції України та Цивільного кодексу України вживаються терміни “об’єкти права приватної власності” та “майно”.

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (частина перша статті 190 Цивільного кодексу України). Об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага (частина перша статті 177 Цивільного кодексу України).

Відповідно до частини першої статті 3 Закону України “Про платіжні послуги” грошові кошти (кошти) існують в Україні у готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі записів на рахунках) формах.

Отже, гроші є майном. Саме термін “майно” (а не термін “речі”) застосовує Закон № 4765-VI.

При цьому, за висновком Верховного Суду, сформульованим при розгляді справ господарської і адміністративної юрисдикції, грошові кошти (кошти) вважаються майном як у готівковій формі (у формі грошових знаків), так й у безготівковій формі – грошові кошти на рахунках в банках або інших фінансових установах (у формі записів на рахунках) [7].

Водночас застосування у Законі № 4765-VI словосполучення “індивідуально визначене майно” не узгоджується із положеннями статті 184 Цивільного кодексу України, як основного акта цивільного законодавства України, котрим регулюються, зокрема, майнові відносини, яка допускає існування лише “речей, визначених індивідуальними ознаками”. Проте, як відомо, речі є лише одним із видів майна.

Отже, немає підстав вважати, що “речі, визначені індивідуальними ознаками” (за статтею 184 Цивільного кодексу України) та “індивідуально визначене майно” (за Законом № 4765-VI) є одним і тим самим поняттям.

Так само помилковим було б протиставляти поняття “індивідуально визначене майно” поняттю “речі, що визначені родовими ознаками”, до яких зазвичай відносять грошові кошти (гроші), адже навіть “речі, що визначені родовими ознаками” можуть володіти індивідуальними характеристиками і щодо них в певних випадках може бути застосована віндикація. Наприклад, як роз'яснював Вищий арбітражний суд України, об'єктом віндикаційного позову може бути індивідуально визначене майно, яке існує в нату-

рі на момент подання позову. Витребуване майно може належати і до категорії речей, що визначаються родовими ознаками (мірою, вагою тощо), але в такому разі має бути якимось чином індивідуалізоване (наприклад, цукор у мішках за певними цифровими або іншими характерними позначками) [8].

Такі роз'яснення можна застосувати й щодо грошових коштів як “речей, що визначені родовими ознаками”, за умови, що такі грошові кошти якимось чином індивідуалізовані (грошові кошти в конкретних купюрах або грошові кошти на конкретному банківському рахунку).

До речі, судова практика в кримінальному провадженні свідчить, що грошові кошти (як готівкові, так й безготівкові) є об'єктом арешту саме як речові докази, оскільки є індивідуалізованими (конкретні купюри або безготівкові кошти в конкретній сумі на конкретному банківському рахунку, що належать певній особі). В наукових публікаціях також визнається можливість розглядати гроші на рахунках (безготівкові гроші) як предмет застави [9].

В якості прикладу також варто навести випадок примусового відчуження у власність держави активів стратегічно важливих підприємств, з-поміж яких АТ “Мотор Січ”, ПрАТ “Запоріжтрансформатор”, ПрАТ “АвтоКрАЗ”, ПАТ “Укрнафта”, ПАТ “Укртатнафта”. Таке рішення було ухвалене РНБО України 5 листопада 2022 року відповідно до Законів України “Про оборону України” та “Про правовий режим воєнного стану” у зв'язку з військовою необхідністю, відповідно до Закону України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану”. Вилучені активи набули статусу військового майна, їх управління передано Міністерству оборони України [10]. Відповідно до інформаційного повідомлення в ЗМІ, 6 листопада 2022 року НКЦПФР прийняла рішення про забезпечення примусового відчуження у власність держави акцій ПАТ “Укрнафта”, ПАТ “Укртатнафта”, АТ “Мотор Січ”, ПрАТ “АвтоКрАЗ” та ПрАТ “Запоріжтрансформатор”. Таким чином регулятор дозволив списання акцій вказаних підприємств з рахунків приватних осіб, у власність держави [11]. З цього випливає, що державою в порядку Закону № 4765-VI було примусово відчужено акції. При цьому варто враховувати, що відповідно до Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” акції існують виключно в

електронній формі (такий облік ведеться в системі депозитарного обліку). Це дає підстави провести паралель із грошовими коштами в безготівковій формі (на конкретних рахунках у банківських установах).

Додатково можна провести таке порівняння. Так, як було зазначено вище, передбачений Законом № 4765-VI механізм примусового відчуження майна за своєю правовою природою є реквізицією. В науці цивільного права така підстава припинення права власності, як реквізиція, зазвичай порівнюється із іншою підставою – конфіскацією (стаття 353 Цивільного кодексу України), основна відмінність між якими полягає не в об'єкті, а саме в оплатності вилучення майна у особи. Причому, якщо застосовується конфіскація всього майна (наприклад, частина перша статті 59 Кримінального кодексу України), то державний виконавець має право, зокрема, звертати стягнення на кошти, що знаходяться на рахунках боржника у банках чи інших фінансових установах, а також готівкові кошти, виявлені виконавцем у боржника (стаття 48 Закону України “Про виконавче провадження”). Оскільки Цивільний кодекс України не містить відмінностей в об'єктах реквізиції і конфіскації, то відповідно відсутні підстави проводити такі відмінності на рівні Закону № 4765-VI.

Тобто термін “індивідуально визначене майно” (за Законом № 4765-VI) вказує, що таке майно можна індивідуалізувати (ідентифікувати) як окремий об'єкт права власності, який належить конкретному суб'єкту права власності. Також цей термін означає, що примусовому відчуженню підлягає не все майно особи, а лише чітко визначене (індивідуальне) – конкретне майно.

До речі, саме про таку “ідентифікацію” при описі майна в акті про примусове відчуження йдеться у статті 7 Закону № 4765-VI.

З наведеного випливає, що вказаний термін у межах Закону № 4765-VI має самостійне значення, і його помилково ототожнювати із поняттям “речі, що визначені індивідуальними ознаками” в розумінні статті 184 Цивільного кодексу України.

Таким чином, можна вважати, що відповідно до порядку, встановленого Законом України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану”, у військового командування існують повноваження на прийняття рішень щодо примусового відчуження такого виду майна, як грошові кошти (як готівкових, так й безготівкових).

1. Короєд С.О. Проблеми стягнення з держави компенсації за використання майна громадян у військових цілях. *Держава і право*. 2023. Вип. 94 С. 100–110. 2. Короєд С. О. Тенденції судової практики розгляду справ щодо мобілізованого (примусово відчуженого) майна та способи захисту прав його власників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 772, 773. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/187.pdf. 3. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 16 лютого 2024 року, судова справа № 910/10009/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402189>. 4. Ухвала Господарського суду міста Києва від 11 вересня 2023 року, судова справа № 910/14107/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113386330>. 5. Лист Національного банку України про надання роз'яснень від 13.05.2023 № 25-0005/33502. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Notice_13052023_33502. 6. Крат В. Реквізиція під час воєнного стану: що, коли і як. Газета “Закон і Бізнес”, 16.03.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150897.html>; Клименко О. Правова природа та розвиток інституту реквізиції в праві України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 91. С. 58. 7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 9 вересня 2021 року, судова справа № 160/1611/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/review/99482401>; постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 21 травня 2021 року, судова справа № 905/64/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735059>; постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 8 лютого 2022 року, судова справа № 580/905/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103128562>. 8. Інформаційний лист Вищого арбітражного суду України від 31.01.2001 № 01-8/98 “Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_98800-01#Text. 9. Луценко Д. Застава грошей розміщених на рахунках в Банку. URL: https://protocol.ua/ua/zastava_groshey_rozmishchenih_na_rahunkah_v_banku/. 10. Данілов О. У власність держави відчужено активи стратегічно важливих підприємств. *Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/5872.html>. 11. «Укрнафта», «Мотор Січ» та інші підприємства переходять у власність держави. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/7/693528/#comments>.

References

1. Koroied S.O. Problemy stiahnennia z derzhavy kompensatsii za vykorystannia maina hromadian u viiskovykh tsiliah. *Derzhava i pravo*: 2023. Vyp. 94 S. 100–110. 2. Koroied S.O. Tendentsii sudovoi praktyky rozghliadu sprav shchodo mobilizovanoho (prymusovo vidchuzhenoho) maina ta sposoby zakhystu prav yoho vlasnykiv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 11. S. 772, 773. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/187.pdf. 3. Postanova

Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 16 liutoho 2024 roku, sudova sprava № 910/10009/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402189>. 4. Ukhvala Hospodarskoho sudu mista Kyieva vid 11 veresnia 2023 roku, sudova sprava № 910/14107/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113386330>. 5. Lyst Natsionalnoho banku Ukrainy pro nadannia roziasnen vid 13.05.2023 № 25-0005/33502. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Notice_13052023_33502. 6. Krat V. Rekvizytsiia pid chas voiennoho stanu: shcho, koly i yak. Hazeta “Zakon i Biznes”, 16.03.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150897.html>; Klymenko O. Pravova pryroda ta rozvytok instytutu rekvizytsii v pravi Ukrainy. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. 2012. № 91. S. 58. 7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 9 veresnia 2021 roku, sudova sprava № 160/1611/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/review/99482401>; postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv obiednanoi palaty Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 21 travnia 2021 roku, sudova sprava № 905/64/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735059>; postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 8 liutoho 2022 roku, sudova sprava № 580/905/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103128562>. 8. Informatsiinyi lyst Vyshchoho arbitrazhnoho sudu Ukrainy vid 31.01.2001 № 01-8/98 “Pro deaki prypysy zakonodavstva, yake reholiue pytannia, poviazani iz zdiisnenniam prava vlasnosti ta yoho zakhystom”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_98800-01#Text. 9. Lutsenko D. Zastava hroshei rozmishchenykh na rakhunkakh v Banku. URL: https://protocol.ua/ua/zastava_groshey_rozmishchenih_na_rahunkah_v_banku/. 10. Danilov O.U vlasnist derzhavy vidchuzheno aktyvy stratehichno vazhlyvykh pidprijemstv. *Ofitsiinyi veb-sait Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5872.html>. 11. «Ukrnafta», «Motor Sich» ta inshi pidprijemstva perekhodiat u vlasnist derzhavy. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/7/693528/#comments>.

Koroied Serhii. Money as an object of forced alienation in the conditions of the legal regime of martial law

The article is a continuation of the author’s study of pressing issues of the theory and practice of applying the Law of Ukraine “On the transfer, forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or a state of emergency” (hereinafter referred to as “Law”). In previous publications, the author studied the issue of compensation from the state for the usage of citizens’ property for military purposes and reviewed ways to protect the rights of owners of mobilized (forcibly expropriated) property. At the same time, the courts are currently considering cases that require a correct understanding of the concept of “individually determined property”, which may be forcibly alienated under the provisions of this Law, in particular, in the aspect of the possibility of

classification of monetary funds (both cash and non-cash) as such property. Therefore, the purpose of the article was to determine the status of monetary funds as an object of forced alienation under the conditions of the legal regime of martial law in order to substantiate the presence or absence of the military command's powers for their forced alienation in accordance with the norms of the specified Law. The article examines the grounds for requisitioning of property enshrined by the Constitution and the Civil Code of Ukraine, from the content of the provisions of which it follows that a special law on forced expropriation cannot narrow the list of such property (types of objects), including the assignment to such property of things defined by ancestral or individual features. It is also emphasized that the terms "objects of private ownership" and "property" are used in the provisions of the Constitution and the Civil Code of Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the legislation and judicial practice, it was concluded that money is considered property both in cash (in the form of banknotes) and in non-cash form - money in bank accounts (in the form of records on accounts). The author emphasizes that there are no grounds to believe that "things determined by individual characteristics" (in the sense established by Article 184 of the Civil Code of Ukraine) and "individually determined property" (in the sense established by Law) are one and the same concept. Also, in the opinion of the author, it is erroneous to contrast the concept of "individually defined property" with the concept of "things defined by generic features", which usually include money, because even "things defined by generic features" can have individual characteristics and in relation to them, in certain cases, vindication can be applied, they can be subject of arrest and confiscation. It is substantiated the provision that the term "individually determined property" (within the meaning of the specified Law) indicates that such property can be individualized (identified) as a separate object of ownership, which belongs to a specific subject of ownership. Also, this term means that not all property of a person is subject to forced alienation, but only clearly defined (individual) - specific property. At the end, it was concluded that money (cash and non-cash) can be the object of forced alienation in the conditions of the legal regime of martial law.

Key words: ownership, owner, individually determined property, money, object, forced alienation, requisition, mobilization, martial law.